

दृष्टिकोण : समाज परिवर्तनको एक अस्त्र

✍ तीर्थराज अधिकारी

साहित्य जीवनको सुन्दरता प्रकट गर्ने विचार भावको सुन्दर अभिव्यक्ति हो । समाज नवनिर्माणमा साहित्यको ठूलो भूमिका रहन्छ । साहित्यले नै सामाजिक प्रबोधन गराउँछ । असल साहित्य व्याक्ति र चरित्र निर्माणमा सहायक हुन्छ । साहित्यले समाजलाई संस्कारित गरेर जीवन मूल्यको शिक्षा प्रदान गर्दछ । साहित्यले नै अतीतबाट प्रेरणा लिन्छ, वर्तमानको चित्रण गर्दछ र भविष्यको मार्गदर्शन गर्दछ । साहित्य समाजको उन्नति र विकासको आधारशीला पनि हो । साहित्यले मानव समाजलाई श्रेष्ठ बनाउने सङ्कल्प लिएर हिँडेको हुन्छ । व्यापक मानवीय एवम् राष्ट्रिय हित यसैमा निहित देखिन्छ । यसकारण पनि भन्न सकिन्छ कि साहित्य समाजको मूल्य निर्धारक हो । साहित्यबाटै दृष्टिकोण निर्माण हुन्छ । भिजन एउटा अलौकिक सौन्दर्य हो, शक्ति हो । लक्षण, कारण र समाधानको सिंहावलोकन हो । मनमा एउटा अद्भूत तस्वीर बनाउन सक्ने क्षमता नै भिजन हो । तसर्थ, एउटा साहित्यकारले विशाल दृष्टिकोण बोकेर हिँडेको हुन्छ ।

‘फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फस्ट’ लि क्वान युले सन् २००० मा प्रकाशित गरेको एउटा ऐतिहासिक राष्ट्र निर्माणको रूपरेखा भल्काउने दस्तावेज हो । युले सिङ्गापुरलाई कसरी आधुनिक सिङ्गापुर बनाए र परिवर्तनमा आफ्नो पनको खोजी गरे भन्ने कुरा प्रष्ट देखिन्छ । सञ्चार, वित्तीय व्यवस्था र पर्यटनको प्रवर्द्धन गरी सिङ्गापुरले विश्वलाई आफ्नो प्रभाव क्षेत्र बनायो । म यहाँ दृष्टिकोण (साहित्य) लाई यतिमात्र स्पर्श गरी समग्रमा बुझिने सामान्य दृष्टिकोणभित्र समेटिने चेष्टा गरेको छु ।

चिन्तनको प्राथमिकता नै दृष्टिकोण हो । ज्ञानको महत्त्व र जीवनको सार्थकता बुझ्नेपछि दृष्टिकोण बन्छ । संस्कार दुई प्रकारका हुन्छन् ।

क- जन्मजात

ख- वातावरण, शिक्षादीक्षा

एउटै समाजमा बसे-हुर्किएको भएता पनि हरेक व्यक्तिको जीवनवृत्ति फरक हुन्छ । यो फरक उसको दृष्टिकोणले दर्शाउँछ । हामी विकेन्द्रवादी दर्शनको लोकतान्त्रिक विकल्प खोज्दै छौं । नेतृत्व मनमनै युटोपिया (आदर्शलोक) रचनै व्यस्त छ । नैतिक समग्रता खण्डित हुँदै छ । सभ्यता यस्तो एउटा स्वचालित यन्त्रवत् गतिमा छ, जसमा जीवन संवेदना कुल्चिएका छन् । धर्म, कानून, व्यवस्था, प्रविधि राज्य र संस्कृति आआफ्नो स्तरमा शक्तिकेन्द्रको शिकार भएका छन् । यसतरह नेपाली समाज एक यस्तो ढाँचाको अधीन छ, जसको भित्री रूपमा अनेक उपकेन्द्रीय शक्तिको संयोजन रहेको छ ।

देश प्रकृतिले भरपुर सिँगारिएको छ । यत्रतत्र अनगिन्ती पानीका मुहानहरू छन् । कति अमूल्य खनिजपदार्थहरू छोपिएका होलान् । रोजगारको अभावमा होनहार जनशक्ति दिन-प्रतिदिन विदेशिएका छन् । हजारौं अनाथ र अशक्तहरू औषधिमूलको अभावमा जीवन गुमाइरहेका छन् । अवसरवादीको बिगबिगी बढिरहेछ । बदमासी, बेइमानी, होहल्ला, भैँभगडा, रुवाबासी, धाकधक्कु, भाषा र जातीयताको राजनीतिले समाजमा दह्रो उपस्थिति जनाएको छ । मजदुरलाई एक दिनको कमाइले त्यसै दिनको छाक पनि टर्दैन । सफा पानी, नियमित बिजुली र व्यवस्थित बजारभाउ अनुभव गर्ने पाउँदैनन् जनताले । अस्थिर राजनीतिले गर्दा

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय छवि बिग्रैदै गएको आभास हुन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा हामीलाई दूरदृष्टि (भिजन) वाला नेताको उपस्थिति खट्किएको छ; प्रेरणा दिन सक्ने, भरोसा दिन सक्ने व्यक्तित्वको ।

हिजोआज सभा, कचहरी, सम्मेलन, गोष्ठी र साधारण छलफलमा पनि भिजन शब्दको व्यापक प्रयोग भएको सुनिन्छ । यस लेखमा पनि भिजन (दृष्टिकोण) सन्दर्भ अनुसार एकै प्रयोजनको लागि दुवै शब्दको प्रयोग भएको छ । यो शब्दको वस्तुगत तात्पर्य के हो किन हामीसँग भिजन भएन भन्ने कुराको छिनोफानो भने अझै भइसकेको छैन । सरसर्ती हेर्दा भिजन, सोच, विचार, दृष्टिकोण, चातुर्यपूर्ण (ट्याक्टिकल), सामरिक सोच आदि विषयलाई एउटै डालोमा राखेर आ-आफ्नो अनुकूलतामा भाषिक प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । वास्तवमा भन्नुपर्दा यहाँनै हामी अलमल्लमा परेका छौं ।

महत्त्वाकाङ्क्षा र भिजन देख्दा उस्ताउस्तै भए पनि फराकिलो मनले बुभ्दा यसमा आकाश-जमिनको फरक पाइन्छ । महत्त्वाकाङ्क्षा केवल देशले गरेको प्रगति प्राप्त गर्ने लक्ष्य हो भने भिजन दुनियाँ कसरी असल बन्न सक्दछ भन्ने सोचाइ हो । भिजन बौद्धिक प्रवाह हो, सोच अथवा चिन्तन, भने कुनै विषयमा मग्न हुने काम हो । भिजन-लक्षण, कारण र समाधानको सिंहावलोकन हो । विश्वमा के गर्न सकिन्छ भन्ने सोचाइ भिजन हो भने विश्वको सुख कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने खोज महत्त्वाकाङ्क्षा (एम्बिसन) हो ।

आफ्नो अनुकूलताको जागरण र भिजन बिल्कुल फरक कुरा हो । एउटा महान् दृष्टिकोणका साथ सामाजिक भविष्यका लागि मनमा एउटा अद्भूत तस्वीर बनाउन सक्ने क्षमता नै भिजन हो । विश्वमा के गर्न सकिन्छ ? भिजन र विश्वको सुखद प्राप्ति कसरी गर्न सकिन्छ- एम्बिसन । हामी कहाँ जान चाहन्छौं ? - भिजन, हामी भइरहेको सुखद संसारबाट के चाहन्छौं ? - आकाङ्क्षा । छोटकरीमा भन्दा अपरिधीय दृष्टि, अन्तर्बुद्धि, मस्तिष्कमा एउटा उज्ज्वल आकृति पैदा गर्न सक्ने क्षमता नै भिजन हो, कुशल दृष्टिकोण । हामी कहाँ जान चाहन्छौं ? - भिजन, हामी के गर्न चाहन्छौं ?

उद्देश्य अथवा मिशन । मिशनको मूल रूपबाट कस्तो भविष्य सिर्जना हुन्छ भन्ने आँकलन नै भिजन हो ।

भिजनको शास्त्रीय बुभाइमा मन, बुद्धि, चित्त र अहङ्कारको जोडलाई अन्तस्करण भन्ने गरिन्छ । अहिले यस विषयमा चर्चा नगरौं । भेषज विज्ञानको बुभाइमा दृष्टि भन्ने आउँछ । यस विज्ञानमा केन्द्रीय दृष्टिकोणलाई महत्त्व दिएको हुन्छ । परिधीय दृष्टि त जीवित प्राणीमा फरकफरक हुन्छ । मानिसले एउटा आँखाको १५० डिग्री र दुवै आँखाको क्षमता १८० डिग्रीसम्म परिधीय दृष्टि क्षमता राखेको हुन्छ भने चमेराका आँखा ठूलाठूला भए पनि देख्दैन । कुन चिज हो भन्ने थाहा पाउन चमेराले आफ्नो आवाज प्रयोग गर्दछ । आवाज फर्किएर आफूकहाँ आएपछि त्यो चिज के रहेछ भनेर थाहा पाउँछ । यस्तो भिजन समाजका लागि पक्कै हितकर हुँदैन । त्यस्तै अस्ट्रेलियाको रातो कङ्गारुको एकैचोटी चारैतिर हेर्न मिल्ने ३६० डिग्री परिधीय दृष्टि हुन्छ । यो दृष्टि त उसलाई जीवनरक्षाका लागि प्रकृतिले दिएको वरदान हो, यो त्यही जनावरलाई मात्र काम लाग्छ ।

समाजलाई, देशलाई, विश्वलाई चाहिने त दृष्टि-तीक्ष्णता हो, भिजन हो । अगुवा वा नेताको दृष्टि क्षेत्र (भिज्युअल एक्युरिटी) त जनताले पहिचान गर्दछन् । नेताको दृष्टि क्षमताको पेरिमेट्री गर्नुपर्दछ, यो जनताले गर्दछन्, पेरिमिटर त नेताका क्रियाकलाप हुन्, कामका असरहरू हुन् । टनेल भिजन भएको नेता आवश्यक छैन ।

विश्वमा सूर्य सधैं नियमित उदाउँछन्, पारखीले बिस्कुन सुकाउँछन् । कोही भने सधैं त्यही अँध्यारो सुरुङ्गमा हराउँछन् । एक जना अमेरिकी लेखक जोहन म्याक्सवेलले भनेका छन्- एउटा महान् नेतामा आफ्नो भिजन पूरा गर्ने साहस जोशबाट आउँछ, पदवीबाट होइन । यही भनाइलाई सार्थक रूप दिएको छ सिङ्गापुरको इतिहासले । सन् २०२२ को आँकडा अनुसार जम्मा ५६,३७,००० जनसङ्ख्या, २८४ वर्गमाइल क्षेत्रफल, ६३ टापुहरूको समूहलाई शहरै शहरको देश (सिटी स्टेट) भन्ने गरिन्छ । सन् १९६५ मा मलेसियासित फुटेर स्वतन्त्र रूपमा गठन भएको यो देशमा खास

पाँच मुक्तक

उपेन्द्र पौडेल

उब्जनी हुने खालको जमिन पनि थिएन । धेरैजसो मुसलधारे वर्षा हुने, उब्जाउ नहुने एक प्रकारले फालिएको यो क्षेत्रले ली क्वान यु नाम गरेका एक जना नेताको नेतृत्व पायो । उनमा भिजन थियो, दृष्टिकोण थियो, लागिपरे, सिङ्गापुरलाई बनाइछाडे । यो देशलाई बनाउन लिले केमात्र गरेनन् ! भूमिसुधार गरे, जमिन चकला बनाए, हरियाली शहर बनाउन नमुना र बिरुवा खोज्दै आफैँ देशपरदेश चाहारे, शिक्षाको स्तरवृद्धि गरे, प्रतिव्यक्ति आय बढाए, अहिले विश्वमा आयको दृष्टिले तेस्रो स्थानमा छ । यस देशमा अङ्ग्रेजी, तामिल, मलय र चिनियाँ भाषा बोलिन्छ । विश्वका पाँच व्यस्त बन्दरगाहमध्ये एक यस देशमा छ । रबर निर्यातका लागि एक विश्वकेन्द्र जलसंयोगी भूभाग, एसियानको संस्थापक सदस्य पनि हो । चार एसियाली बाघ (हङकङ, दक्षिण कोरिया, ताइवान र सिङ्गापुर) मध्ये सिङ्गापुर एक हो । यी सबैको श्रेय लीलाई जान्छ । उनमा भिजन थियो, प्रयोग भयो । सन् २०११ मा उनले सक्रिय राजनीतिबाट अवकाश लिए । हाल ली यो लोकमा छैनन् तापनि सिङ्गापुरमा उनलाई 'फादर अफ सिङ्गापुर' भनेर पुकारिन्छ । कुनै पनि देशको उन्नतिका लागि लीजस्तो नेतृत्वको आवश्यकता पर्दोरहेछ ।

बिल गेटको माइक्रोसफ्ट सबैको घरघरको प्रिय वस्तु हुन्छ भन्ने विचार थिएन, यो संयोग र सोच हो । त्यस्तै सन् २००८ मा ओबामाले भनेको 'होप एन्ड चेन्ज' त प्रतिज्ञा मात्र हो, भिजन होइन । भिजन त एसियामै छ, चीनमा । केही वर्षअगाडि भएको ब्राजिल सम्मेलनमा एक जना वक्ताले रहस्योद्घाटन गरिदिए चिनियाँ भिजनको । पर्यावरण, सौर्यशक्तिको प्रयोग, हावाबाट चल्ने मेसिन, औद्योगिकी क्षेत्रमा अहिले विश्वनेता भएको छ चीन । स्थायी शहर निर्माण, पर्यावरणीय ध्वनिरहित परिवहन प्रणालीमा विकास बयाट्री-विज्ञान र स्वस्थ वातावरणीय यातायात सेवा आदिले गर्दा यो देश अहिले तीव्र प्रगतिको शिखरमा छ । यस्तै भिजन हाम्रो देशले खोजेको छ । यतिखेर भिजन रोज्ने मौका आएको छ, कोसँग छ त्यो भिजन ?

■■■

पोखरा १०, हाल : ओहायो, अमेरिका ।

- (१) छेउमै आई त्यसैत्यसै जिस्क्याउँछे मोरी कहिलेकाहीं त समाएरै घिस्याउँछे मोरी बैँस पनि कति साह्रो चढ्दै गएको रै'छ भो-भो भनी तर्कको त खिस्याउँछे मोरी ।
■■■
- (२) प्रिय तिमी साथमा हुँदा ढुक्क हुन्छु म त भित्रभित्रै गद्गद हुँदै आसमान छुन्छु म त तिम्रै साथले मेरो जीवन सार्थक भएको छ सातौँ जनम जीवनसाथी तिमीलाई चुन्छु म त ।
■■■
- (३) मुस्कुराउँदै आँखा तरिछन् सान्नानीले प्रीत लाउने विचार गरिछन् सान्नानीले भन्दै थिइन्— घरजम गर्नुपन्यो रे अब पिरतीको रसरड छरिछन् सान्नानीले ।
■■■
- (४) चौबीसै प्रहर बसेछु कल्पी, नभेट्दा तिमीलाई आनन्द आउँछ यो मनभित्र समेट्दा तिमीलाई ओछ्याई नजर राखेछु, तिमी आउने त्यो बाटोमा कल्पना गर्छु मन शान्त होला, लपेट्दा तिमीलाई ।
■■■
- (५) शिरमा लाउने ढाका टोपी, कम्मरमा खुकुरी छ गौरवशाली देश नेपाल सगरमाथा धुरी छ मेची, काली, तराई, हिमाल, विविधता धेरै नै छन् संस्कृति र सम्पदाको खानी मुरी-मुरी छ ।

■■■

पोखरा-११, कास्की